

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.05.2024
Kabul Tarihi : 10.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484978>

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE EĞİTİM VE DİN SOSYOLOJİSİ*

Veysel ŞAHİN¹, Hilal YENİGÜN ALAT²

ÖZ

Edebiyat sosyolojisi, metinlerin birey ve toplum arasındaki ilişkiyi nasıl yansıttığını inceleyen bir disiplindir. Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Mehmet Âkif Ersoy, eserlerinde toplumsal, milli ve kültürel değerlere odaklanarak, döneminin sosyal, dinî ve siyasi gerçekliklerini yansıtarak eserlerini birer sosyolojik belgeye dönüştürür. Bireysel duygularını arka plana attığı eserlerinde Mehmet Âkif Ersoy, toplumun öncüsü ve sesi olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada sosyolojik öğelere oldukça önem veren Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim ve din kavramlarını ön plana çıkardığı şiirleri temel alınarak bu kavramların toplumu ayakta tutan niteliklerine değinilmiştir. Nitekim eğitim olmadan toplumun ilerleyemeyeceğini ve din olmadan da toplumun kendi benliğini koruyamayacağını savunan Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim ve dine olan bu yöneliminin eserlerini kuran temel değer olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Edebiyat sosyolojisi, Toplum, Şiir.

* Bu çalışma; Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Prof. Dr. Veysel ŞAHİN danışmanlığında hazırlanan ayrıca Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında desteklenen "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinin Sosyolojik Eleştiri Bağlamında İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, vsahin@firat.edu.tr,
<https://orcid.org/000-0003-3265-0481>

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yenigunhilal.23@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0006-8564-6709>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2024
Date Accepted : 10.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484978>

SOCIOLOGY OF EDUCATION AND RELIGION IN MEHMET AKIF ERSOY'S POEMS¹

Veysel ŞAHİN², Hilal YENİGÜN ALAT³

ABSTRACT

The sociology of literature is a discipline that examines how texts reflect the relationship between the individual and society. Mehmet Akif Ersoy, one of the leading figures of Turkish literature, turned his works into sociological documents by focusing on social, national and cultural values and reflecting the social, religious and political realities of his period. Mehmet Akif Ersoy can be described as the pioneer and voice of society in his works, where individual feelings are put in the background. In this respect, it is possible to say that Mehmet Akif Ersoy is the guide and spokesman of society in his works, where individual emotions do not take much place. In this study, based on the poems of Mehmet Akif Ersoy, who attaches great importance to sociological elements, in which he highlights the concepts of education and religion, the qualities of these concepts that keep society alive are touched upon. As a matter of fact, it is possible to say that this orientation towards education and religion of Mehmet Akif Ersoy, who argued that society cannot progress without education and that society cannot protect its own identity without religion, are the basic values that founded his works.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Sociology of literature, Society, Poetry.

* This study was produced from the master's thesis titled "Analysis of Mehmet Akif Ersoy's Poems in the Context of Sociological Criticism" prepared under the supervision of Prof. Dr. Veysel ŞAHİN, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Firat University and also supported within the scope of the Firat University Scientific Research Projects Support Program.

² Prof. Dr., Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Elazığ, vsahin@firat.edu.tr, <https://orcid.org/000-0003-3265-0481>

³ PhD Student, Firat University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, yenigunhilal.23@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-8564-6709>

1. GİRİŞ

İnsan topluluklarının eylemleri, dünya üzerinde geniş kapsamlı etkilere yol açar; sosyoloji bu etkilerin somut verileriyle ilgilenirken, edebiyat her türlü eylemin soyut yönlerini ele alır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerle ilgili çalışmalarda disiplinler arası bir bakış açısının önemi kaçınılmaz hale gelir.

Türkiye'de yapılan edebiyat araştırmalarında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır; ancak bu yöntemler genellikle sosyal yaşamla edebi eserin birlikte okunması ilkesinden hareket eder. Edebiyat sosyolojisi ise metni odağa alır ve metinden çevresel faktörlere, dönemin sosyo-kültürel durumuna ve genel algıya ulaşmaya çalışır. Edebiyat sosyolojisi, odaklandığı metinden dönemin ekonomik-idari ilişkilerine, sosyo-kültürel faaliyetlere, insanların ahlaki durumuna ve benimsenen sanat anlayışına kadar birçok ipucunu araştırır. Gerçekten de, "Toplumsal bir olgu, bireyleri dış etkilere maruz bırakma veya bu etkileri yapma gücüyle kendini gösterir; bu gücün varlığı, belirli bir yaptırımın varlığı veya bireysel girişimlere karşı direnci ile ortaya çıkar." (Durkheim, 2019: 45).

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için öncelikle her iki kavramı ayrı ayrı ele almamız gerekiyor. Edebiyat, "olay, düşünce, duygu ve imajların dil aracılığıyla biçimlendirilmesi sanatı, yazın" (Parlatır vd. 1998: 670) olarak tanımlanırken sosyoloji ise "toplumbilim", "toplumu inceleyen ve nesnel yasalarını saptayan bilim" olarak ifade edilir (Şahin, 2022: 348). Bu etkileşim, hem sosyoloji hem de edebiyat bilimi için önemlidir. Aydın, edebiyat ile sosyoloji arasındaki karşılıklı etkileşimi şu şekilde açıklar: "Edebiyat ve sosyolojinin hangi ölçütler ve yöntemlerle beslendiği, birbirlerini ne ölçüde etkilediği oldukça önemlidir. Yazma ve metin oluşturma süreçlerinde, edebiyat ile sosyolojinin bir araya gelmesi, başarının derin yönlerini ortaya çıkarmada kritik bir rol oynar. Ayrıca, edebiyat eserleri, kurgulanacak dünyanın verilerini ve niteliklerini rasyonel dünyadan alır. Bu nedenle, edebiyat eserlerinde gerçek dünyanın doğrudan yansımalarını görmek mümkündür." (Aydın, 2009: 368).

Edebi eserler; toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamda zengin birer sosyolojik kaynaktır. Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde toplumun yapısını, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtan eserler bulunmaktadır. Bu eserler, dönemin sosyal ve kültürel atmosferini anlamamıza ve analiz etmemize olanak tanır. Mehmet Âkif Ersoy'un eserleri, tarihi, askeri, sosyolojik ve ekonomik açılardan zorlu bir dönemin tanığı olarak öne çıkar. İstiklal Marşı'nın şairi olarak, Milli Mücadele'nin öncülerinden olan Mehmet Âkif Ersoy, yakın tarihimizin düşünce ve mücadele insanıdır. Şiirleriyle milli bilincin, birlik ve beraberliğin önemini, erdemli olmanın değerlerini, vatan ve bayrak sevgisini, özgürlük ve bağımsızlık duygusunu halka aktarmıştır. Toplumlar, ortak değerler ve bağlılıklar etrafında kimliklerini şekillendirirler. Bu, toplumları bir arada tutan ve geleceklerini güvence altına alan ortak birlikteliktir.

Dil ve din, kimlik oluşturma temel unsurlarıdır. Âkif, bu iki unsuru, toplumun aydınlanmasına hizmet edecek bir biçimde işlemiştir. Onun şiirlerinde kullanılan dil, halkın yaşam tarzı, inançları, gelenekleri ve görenekleriyle iç içe geçmiş bir şekilde şekillenmiştir. Bu dil zenginliği, Âkif'in halkın dilini, dini inançlarını, atasözlerini, deyimlerini, folklorunu ve geleneklerini iyi bilmesinden kaynaklanır. Şiirlerinde, halk arasında yaşamış, onların söyleyişini ve yaşantısını içselleştirmiş birinin sesini işitebiliriz. Sanat eserlerinin dil, kültür ve yaşamla olan ilişkisi, kimlik bilincini diğer toplumsal etmenlerin önüne çıkararak metinlerde belirgin hale getirir. Bu bağlamda, Mehmet Âkif Ersoy topluma köklerini ve özünü hatırlatarak, varoluşunu tamamlamasını hedefler.

2. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ VE ŞİİRE YANSIMALARI

Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde ön plana çıkan temel kavramlardan biri eğitim sosyolojisidir. En genel anlamıyla, eğitim sosyolojisi, eğitim ile toplumun diğer kurumsal yapıları arasındaki işlevsel ilişkileri inceler. Mehmet Âkif, eğitime büyük önem atfeder ve toplumun gelişme ve ilerleme kaydetmesinin eğitim olmadan mümkün olamayacağına inanır. Ona göre, eğitim ilk olarak ailede başlar, sonra okulda devam eder ve nihayet toplumla gelişir. Bu açıdan bakıldığında, Âkif'e göre okul ve dolayısıyla öğretmen oldukça önemlidir. Âkif, "Safahat"ın dördüncü kitabı olan "Fatih Kürsüsünde" adlı eserinde bir öğretmenin nasıl olması gerektiğini anlatarak adeta bir öğretmen modeli çizer;

"Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;

Ne Çerkes'in, ne Laz'ın var bakın, elinde kitab!

Hülasa, milletin efradı bilgiden mahrûm.

Unutmayın şunu lakın: "Zaman: zaman-ı ulûm!"

...

Mahalle mektebidir işte en birinci adım;

Fakat bu hatveyi ilkin tasarlamak lazım.

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

*Çıkarsa ortaya, artık hesap edin zararı!
“Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı,
Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.”*

(Ersoy, 2007, Vaiz Kürsüde, 243-244).

Mehmet Âkif, bu dizelerinde eğitimin önemini vurgularken, iyi bir öğretmenin özelliklerini de ustaca işleyerek, eğitimin birey ve toplum üzerindeki etkisini derinlemesine ele almıştır. Şiirinin bu bölümü, öğretmenin sadece bilgi aktaran bir figür değil, aynı zamanda öğrencilerin ruh dünyasına dokunan, onlara ilham veren bir rehber olması gerektiğini dile getirir. Bu bağlamda, Âkif'in öğretmenlik anlayışı, eğitimdeki nitelikli insan faktörünün altını çizer. Âkif'e göre, ne Kürt rehberi öğrenilmiş, ne de Türk veya Arap tarafından bir eser okunmuş; Çerkes ve Lazların elinde ise bir kitap dahi bulunmamaktadır. Milletin tamamı adeta bilgiden mahrum kalmıştır; bu nedenle ilime yönelik bir adım atılması gerekmektedir. Ancak bu adım, iyi bir şekilde planlanmalıdır. Planlama, eğitimciler ordusunun nasıl olması gerektiğine dair net bir strateji içermelidir. Bu noktada Âkif'in kafasındaki ideal öğretmen modeli devreye girer. Âkif, öğretmenlik niteliğini bünyesinde taşıyan kişinin imanlı, edepli, liyakatli ve en önemlisi de vicdanlı olması gerektiğini ifade eder. Bu dördünden sadece birinin ya da birkaçının olması yeterli değildir. Bunlar bir bütündür ve biri olmadan diğeri eksik ya da yarım kalır. Dolayısıyla bu şiirde eğitime ve öğretmene verilen önem vurgulanmıştır. Mehmet Âkif Ersoy'a göre kendimizden ödün vermeden Batı'nın eğitimi örnek alınabilir. Âkif, bu durumu şu dizelerde ifade etmektedir;

*“Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi'i var.
Ulûmu var, edebîyyâtı var, sanâyi'i var. ,
Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhitimiz elbette muhit-i marifete.
Kucak kucak taşıyor olmadık mesaviyi;
Beğenmezsek, “medeniyyet!” diyor; inandık; iyi!
“Ne var, biraz da ma'arif getirmiş olsa...” desek;
Emin olun size “Hamallık etmedim!” diyecek.
...
Alınız ilmîni Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesainize son sür'atini.
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın ve ilmin; yalnız.
...
Sade garbın, yalnız ilmîne dönsün yüzünüz,
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin
Giden üç yüz senelik ilmi sık elde edinin
Fen diyarında sızan namütenahi pınarı
Hem için, hem getirin yurda o nafi suları
Aynı menbaları ihya için artık burada
Kafanız işlesin, oğlum kanal olsun arada.”*

(Ersoy, 2007, Asım, 252).

Mehmet Âkif Ersoy'un bu dizelerinde, milletin bilgisizlikten kurtulması ve çağdaş bir toplum olabilmesi için Batı'nın bilim ve sanatını benimsemenin elzem olduğu, bu süreçte eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eğitimcilerin bu dönüşümde nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu sürecin dikkatlice planlanarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âkif, sadece Batı'nın dış görünüşünü değil, onun bilimsel ve sanatsal değerlerini de içselleştirerek, milli kimliği koruyarak ve yenileyerek ilerlemek gerektiğini savunur. Böylece toplumun gerçek bir medeniyet anlayışına ulaşabileceği mesajını vermektedir. Mehmet Âkif Ersoy, eğitime verdiği önemi “Safahat”ın üçüncü kitabında şu şekilde dile getirir;

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”

(Kur'an, Zümer, 9)

“Olmaz ya... Tabî'î... Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse, “cehâlet” denilen yüz karasından,

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.

...

Zîrâ, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;

Zîrâ, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz!”

(Ersoy, 2007, Ayet Meali (Zümer,9), 189).

Âkif'e göre, eğitim cehaleti yenen tek değerdir ve cehalet, yüz karası olarak nitelendirilir. Burada kastedilen Türk milletinin varlığıdır ve cehaletle mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır; aksi takdirde, millet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bundan dolayı, eğitimin toplumu ayakta tutan ve ona toplum olma niteliği kazandıran unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir;

“Tevekkülün, hele, mânâsı hiç de öyle değil.

Yazık ki beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihâyet oynayarak dine en rezîl oyunu;

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!”

(Ersoy, 2007, Vaiz Kürsüde, 233).

Mehmet Âkif, yukarıda verilen dizelerde tevekkül kavramını yanlış anlayan ve yanlış yorumlayan cahillere hitap ediyor. Tevekkül kavramının yanlış anlaşılması, dinin oyununun kurulmasına yol açar. Akif, eserlerinde eğitime büyük önem ve yer verir. Bu dizelerde cehalete ve cahilliğe karşı savaş açılmış, eğitim kavramı vurgulanmıştır. Eğitim, insanların davranışlarını değiştirmek üzere temellendirilir. Eğitim, bir milletin uzun süren geçmişinin bir ürünüdür. Âkif, “Çocuklara” adlı şiirinde çocuklara şöyle seslenir;

“Ona siz benzemeyin, sonra ateştir yolunuz,

Meşe hâlinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;

Gelen incelmış adam devri, hemen yontulunuz,

Ama dikkatli olun: Bir kafanız yontulacak;

Sakin aldanmayın, incelemeye gelmez kolunuz!”

(Ersoy, 2007, Çocuklara, 452).

Mehmet Âkif, burada çocuklara babalarının örnek alınmaması gerektiğini öğütler; babalarını oduna benzeterek, onların yetersizliklerini vurgular. Çocuklara hitap ederek, babalarına benzememeleri gerektiğini belirtir ve bu şiirde az sözle çok şey anlatmıştır. Özellikle son iki dizede vermek istediği mesajı açıkça ifade eder. Çocuklara dikkatli olmalarını öğütleyen Âkif, "Öncelikle zihninizi işleyin, sonra kolunuzu işleyin" diyerek değişimin zihinsel bir süreç olduğunu dile getirir;

“Bana dünyaya çıkarken “batacağın!” dediler,

Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!

Ye'si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;

Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi, İmam?”

(Ersoy, 2007, Asım, 369).

Mehmet Âkif Ersoy'un bu dizelerinde, milletin bilgisizlikten kurtulması ve çağdaş bir toplum olabilmesi için Batı'nın bilim ve sanatını benimsemenin elzem olduğu, bu süreçte eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eğitimcilerin bu dönüşümde nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu sürecin dikkatlice planlanarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âkif, yalnızca Batı'nın dış görünüşünü değil, onun bilimsel ve sanatsal değerlerini de içselleştirerek, milli kimliği koruyup yenileyerek ilerlemek gerektiğini savunur; böylece toplumun gerçek bir medeniyet anlayışına ulaşabileceği mesajını vermektedir (Ogur, 2008: 233).

Mehmet Âkif Ersoy, eğitimde umutsuzluğa kapılmamayı ve azimle kararlılık göstermeyi önermektedir;

“Sanki dövsem ne yaparsın? Hocayız biz, döveriz...”

Gül biter aşk ile vurduk mu?

-İnandım, caiz.

- Pek cılız çıktı bu “caiz”. Demek imanın yok?

- Dayak “Amentü”ye girdiyse benim karnım tok.

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında.”

(Ersoy, 2007, Asım, 319-320).

Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim anlayışına göre çocuklara fiziksel şiddet uygulanmamalıdır. Nitelikli talebeler genellikle nitelikli öğretmenler tarafından yetiştirilir. Mehmet Âkif, öğretmenlerin bilgi ve deneyimleriyle topluma rehberlik etmelerini, hakikati bulmalarına yardımcı olacak bir karaktere sahip olmalarının gerekliliğine inanır. Köse İmam bir köyü ziyaret ederken, köylülerin öğretmeni kovduğunu öğrenince onlara çok öfkelenir;

“Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?”

O sizin devletiniz, ni'metiniz, her şeyiniz.

Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?

Sizi mizana çekerken bunu sormazlar mı?

...

Teptiniz kendi gelen ni'meti sersemlikten!

Çok zaman geçmeyecektir ki bu nankörlüğünüz,

Ne felâketlere meydan verecektir görünüyorsunuz!

Köylerin yüzde bugün sekseni, hatta hocasız;

Siz de onlar gibi cahil kalarak anlayınız!”

(Ersoy, 2007, Asım, 353).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, köylünün yanlış davranışını eleştirirken, eğitime duyduğu derin saygıyı ve değerini ortaya koyar. Hayalini kurduğu neslin öğretmenler tarafından yetiştirileceğine inanan Âkif, bu konuda son derece hassastır. Sadece gösteriş için Müslümanlık yapanlara karşı duran Âkif, ilk vahyin "oku!" olduğunu unutan Müslüman toplumuna seslenir. Öğretmenliği bir nimet olarak gören Âkif, toplumun ise öğretmenlerine haksızlık ettiğini düşünür ve toplumu nankörlükle suçlar. Cahilliğin toplumu felakete sürükleyeceği gerçeği ve bu sorunun tek çözümünün eğitim olması, Âkif'in bu dizelerdeki hassasiyetinin temel nedenidir.

Âkif, günlük yaşamda işe yaramayacak ve faydası anlaşılamayacak bilginin öğrencinin omuzlarında kambur olacağını, ona yük olarak ruhunu sıkıştıracağını aşağıdaki dizelerde ifade eder;

“Bir alay mekteb-i ali denilen yerler var;

Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.

Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?

O mu? Baytar. Bu? Ziraat. Şu? Mühendishane.

...

Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;

Hekimin hazıkı bilmem nereden celbedilir.

Mesela bütçe hesabatını yoktur çıkaran...

Hadi maliyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.

Hani tezgâhlarınız nerde? Sanayi' nerde?”

(Ersoy, 2007, Asım, 350- 351).

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere Mehmet Âkif Ersoy, yabancı okullara karşı kaygılıdır. Öğrencinin bu tür okullarda sadece pasif bir şekilde bilgiyi dinleyerek öğrenmesine itiraz eden Âkif, öğrencinin derslerde aktif olmasını ve edindiği bilgileri günlük hayatta uygulamasını savunur. Öğretmenin, öğrenci tarafından örnek alınacağını düşünmesi önemli bir gerçektir. Bununla birlikte, Batı yanlısı yabancı okulların neslimizi köklerimizden uzaklaştırma eğilimi kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkar.

Eğitim, günlük yaşantımızın deneyimleriyle somutlaşır. Dolayısıyla, yaşam biçimimizden, örfümüzden, kültürümüzden uzak olan bir öğretmenin bu noktada öğrencilere fayda sağlayamayacağını düşünen Mehmet Âkif, böyle bir öğretmenin kendi kültürünü öğrencilere aşılamaaya çalışarak toplumsal yozlaşmanın ve Batı hayranlığının önünü açacağını ifade eder.

3. DİN SOSYOLOJİSİ VE ŞİİRE YANSIMALARI

Din sosyolojisi, toplumdaki dinin etkilerini anlamak, insanlık tarihinden gelen gelişmeleri etkileyen dini faktörleri belirlemek ve dinin sosyal alan üzerindeki etkilerini açığa çıkarmak için kullanılan bir terimdir. Farklı inanç sistemleri ve çeşitli sosyal ortamlar var olduğu sürece, bu alana kısıtlama getirilemez ve disiplin gücünü sürdürecektir. Din üzerine Marksist bakış açısının tanımlayıcı ve yorumlayıcı olmak üzere iki temel yaklaşımı bulunmaktadır. Din, doğası gereği, sosyal gelişmelerin temelinde yer alır ve insanlık tarihinde vazgeçilmez bir rol oynamıştır. İnsanlar, giyimlerinden beslenmelerine, ticaretlerinden evliliklerine kadar dini motifleri temel alarak davranışlarını şekillendirmişlerdir.

Özellikle yaşamın ölümden sonra devam ettiğine inanan toplumlar, hesap verme korkusuyla adeta kendi vicdanlarının yargıcısı olmuşlardır. Bu nedenle dini talimatlar her zaman sosyal yapı üzerinde etkili olmuş ve bu yönde sonuçlar doğurmuştur. Din sosyolojisinin öncüleri arasında; Durkheim, Marx ve Weber bulunmaktadır. Marx, dini bir bağımlı değişken olarak tanımlar; yani dinin doğası ve şekli, sosyal analizin temelini oluşturan tüm ekonomik ve sosyal ilişkilerle ilişkilidir. Weber, dini diğer toplumsal yapılarla farklı tutar. Bu bakış açısı, dinin dünya ile ilişkisinde belirsiz, değişime açık, sosyokültürel ve tarihsel açıdan incelenebilecek bir bakış açısı getirir. Dinin sahip olduğu güç ve etki bazen artarken bazen azalabilir. Durkheim ise konuya farklı bir açıdan bakar. Ona göre din olgusu, toplumda birleştirici öncül değerleri ortaya çıkarır. Toplumdaki dini semboller, sosyal düzenin sağlanmasında merkezi bir rol oynar (Aydımalp, 2005: 218).

İnsanlık tarihindeki kökleri derinlere uzanan dinler, insanın yaratıcılığı ve çevresiyle olan ilişkisini düzenler. İnsanlar, belirli bir dine mensup olmadan, yaşamlarını istedikleri düzende sürdürememe eğilimindedirler. "Tarihten günümüze, hiçbir toplum veya birey, ne kadar akıllı olursa olsun, dinsiz yaşayamamıştır ve yaşayamaz da. (Akıllı bireylerden bahsediyorum, çünkü akılsız olanlar, hayvanlar gibi, dinsiz yaşayabilirler.) Akıllı bir varlık, din olmadan yaşayamaz çünkü sadece din, ona ne yapması gerektiği konusunda gerçek bir rehberlik sunar; çünkü insanın yaratılışına uygun olarak sadece din verilmiştir. Din, insana verildiği için, akli başında bir insan dinsiz yaşayamaz" (Tolstoy, 1997: 12). Ayrıca, sadece insana akıl verilmiştir. İnsana akıl verilmesinin sebebi, insanın doğruyu yanlıştan ayırarak hayatını bu doğrultuda sürdürmesine yardımcı olmaktır. Bu süreçte insan, en çok dini öğretiler ve emirlerle yönlendirilir.

"Din, kökenini Tanrı'dan alan bir ahlaki sistemdir" (Güngör, 1998: 117). Bu ahlaki sistem, bireyin kişisel ve sosyal hayatını düzenler. İnsanlar, tek başlarına yaşam sürdüremezler ve bu nedenle bir sosyal yapı içinde yer almak zorundadırlar. Toplumsal yaşamı sürdürebilmek için ise belirli dini kurallara ihtiyaç vardır. Dinin hayatı bu şekilde yönlendirmesi, dinin sosyolojik boyutuna işaret eder. Din ve toplumun, "birbirlerinden tamamen bağımsız olmadıkları ve aralarında bir ilişkinin bulunduğu" herkes tarafından bilinir (Wach, 1987: 3). Toplum düzenleyici, belirleyici ve yol gösterici olan dini kuralları takip ederek huzur içinde yaşamını sürdürebilir. Dini emirler, toplumda önemli bir rol oynar ve aksi durumda toplumun baskısıyla karşılaşmak bireyleri endişelendirir.

Toplumsal yapıyı yönlendirmede dinin belirgin bir rolü vardır. "Her toplumun kendine özgü bir değerler seti bulunmaktadır. Bu değerler seti; dinî, geleneksel ve yasal kurallar tarafından şekillendirilir. Ancak, toplumsal nitelikteki bu kurallar zaman zaman bireysel çıkarlar ve algılar yüzünden anlam kaybına uğrayarak değişebilir." (Şahin ve Topdaş, 2015: 190). Bu bağlamda, intihar ve hırsızlık gibi davranışlar, bireysel çıkarlarla motive edilen ve toplum tarafından hoş karşılanmayan, reddedilen davranışlar olarak örnek olarak gösterilebilir.

"Bir toplumda belirli bir gelenek veya adet varsa veya din belli bir rehberlik sağlıyorsa, insanlar her zaman bunlara uymazlar. Çoğu kez davranışlarımızı kendi ölçülerimize göre belirleriz." (Güngör, 1998: 135). İslam inancına göre, yanlış yaptığımızda veya hata yaptığımızda, sadece Allah bizi yargılayabilir ve bağışlanmamız, secde etmemiz, yakarışımız yalnızca O'na aittir. Din, birleştirici ve kapsayıcı bir güce sahiptir, bu da insanlar arasında birliği sağlar. Bu nedenle, sosyal yaşamda birbirimize sarılmamızda önemli bir rol oynar.

Mehmet Âkif Ersoy, sık sık milleti bir arada tutan temel unsurun din olduğunu vurgular. Âkif'in doğu bölgesinde din ile ilgili gözlemleri oldukça çarpıcıdır. "Asım" adlı şiirinde bu durumu şu şekilde ifade eder;

"Kasap görmüş koyundan beş beter yulgin cemaatler

*Tezellüler, tazarrular, esaretler, şenaatler;
Cemaatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar,
Gaza namıyla dindaş öldüren biçare dindaşlar”*

(Ersoy, 2007, Asım, 411-412).

Ersoy, cenaze töreninde hissettiği duygularla kaleme aldığı şiirinde, bu dünyada öteki dünya için çaba harcamadan beklenti içine girmenin anlamsız olduğunu vurgular. Ona göre insan, ahireti düşündükçe kendini avutsa da, dünya hayatında iyiliklerle dolu bir defter tutmadıkça ahirette de mutluluğu bulamayacaktır;

*“Senin en son serîrindir şu bî pervâ uzanmış taş;
Ki nermin hâb-gâhundan çıkar, bir gün vurursun baş!
Elinden yok halâs imkânı mâdâme'l-hayât uğraş...
O, mutlak sedd-i râhındır, aşılmaz muktedirsen aş!”*

(Ersoy, 2007, Ahiret Yolu, 122).

Ersoy'a göre, toplumdaki her türlü geri kalmışlık, dinin yanlış anlaşılmasına ve yorumlanmasına dayanır. İnsanlar, dinlerini tam olarak öğrenemedikleri için dinin öngördüğü yolda ilerleyememiştir ve Âkif, bu durumu dile getirerek insanlara rehberlik etmeye çalışmıştır;

*“Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet bilseydik,
Çare yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.
“Böyle gördük dedemizden!” diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?”*

(Ersoy, 2007, Süleymaniye Kürsüsünde, 170).

Âkif, inancı sadece kendi ruhunun kurtuluşu olarak değil, toplumun kurtuluşu olarak gördüğü için, milletini içine alır ve kucaklar. Milliyetçiliği, bu sonsuzluk yolculuğunda somut bir gerçeklik gibi ele alır. Âkif'in milliyetçiliğini dindarlığından, dindarlığını milliyetçiliğinden ayırmak imkânsızdır. Mehmet Âkif Ersoy, ümmet fikrinden yola çıkarak İslam'ı toplumları birleştirici bir güç olarak değerlendirir. Âkif, eserlerinde İslamiyet'i çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Hem Osmanlı'nın canlanması hem de Âkif'in hayal ettiği İslam birliğinin oluşması, onun ideal din anlayışının bir yansımasıdır. Batı medeniyetine karşı İslam toplumlarının içinde bulunduğu zayıflığı ve esaret durumunu aşacak bir farkındalık oluşturmayı amaçlayan Âkif, bunun İslam dininin temel değerlerine uygun olarak gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır (Kanter, 2014: 295).

Toplumların sosyal hayatında fiziksel gereksinimlerin yanı sıra ruhsal ihtiyaçları da karşılayan din, ortak bir duygu ve düşünce tarzının gelişimine katkı sağlar. Âkif, bu ortak dini birliğe dayalı bilinci vurgulayarak, İslam birliğinin Osmanlı ve İslam coğrafyasında ortak bir düşünce sistemine yol açacağına inanmıştır. İnanç birliği temelinde toplumsal bilinci uyandırmayı amaçlayan Âkif, bu temelin ideal insan modelini Âsım olarak belirler. Yeni bir bireyden yeni bir topluma doğru adım atan Âsım modeli, güçlü bir milli kimliğin hem fiziksel hem de ruhsal açıdan donanımlı taşıyıcısıdır.

Mehmet Âkif, milli mücadelenin içinde bulunduğu dönemde öne çıkan bir şair olarak, toplumdaki sorunları dile getirmiş bir aydın figürdür. Türk milletinin en zor zamanlarını yaşadığı Kurtuluş Savaşı döneminde, dinî ve milli değerlerin tehdit altında olduğunu gözlemlemiştir ve bu duruma şahitlik etmiştir. Mehmet Âkif, sevilen ve saygı duyulan bir çevrede büyümüş, dindar bir ailede yetişmiştir. Yaşadığı dönemde çeşitli kültürel kaynaklardan faydalanmış, edebi ve bilimsel açıdan kendisini geliştirmiştir.

Âkif, Müslümanların Kur'an'a uygun bir birliktelik oluşturmasını arzulamıştır. Bu sebeple, Kur'an'ın öğretilerini anlamak ve ona uygun bir yaşam sürmek için çabalayan insanlara rehberlik etmek istemiştir.

Âkif'e göre umutsuzluk ve Allah'a güven, aynı yürekte bir arada bulunamaz. İman ve güven olduğu sürece umut her zaman mevcut olacaktır. Bu umut bazen bizi sarmasa da, geleceği yeşertecek tek şeyin bu umut olduğunu unutmamalıyız.

Mehmet Âkif Ersoy, İslam öğretilerinin şairidir. İslam'a ve Müslümanlara büyük bir saygı duyar. Fakat yaşanan İslam, gerçek İslam dininin özüne uygun değildir. Bu durumun arkasındaki temel sebep, İslam'ın yanlış

yorumlanmasıdır Âkife göre dinin doğru yorumlanmasının tek yolu, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu düşüncelerini şu satırlarında dile getirir;

*‘Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkararan.
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.
Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?
Koca ilmiyyeyi aktar da, bul üç tane fakîh:
Zevk-i fikhîsi bütûn, fikri açık, rûhu nezîh?
Sayısız hâdise var ortada tatbîk edecek;
Hani bir tane “usûl” âlimi, yâhu, bir tek?
Böyle âvâre düşünceyle yaşanmaz, heyhât,
“Mültekâ” fikhınızın nâmi, usûlün “Mir'ât ”*

(Ersoy, 2007, Asım, 403).

Bu dizelerde öne çıkan temel düşünce, Kur'an'dan ilham almanın önemidir. İslam dininin yalnızca bu şekilde açıklanabileceği ve tam anlamıyla kavranabileceği vurgulanmaktadır. Geçmişin ardında bırakılması ve yeni bir yaklaşım benimsenmesi gerekliliği de belirtilmektedir. Bu satırlarda, Âkif'in İslam ve Müslüman ideali bakış açısı açıkça görülmektedir. Âkif'in aşağıdaki satırları da İslam'a olan bakışını yansıtmaktadır;

*“Demek: İslâm'ın ancak nâmi kalmış müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;
Rücû' etsinler artık müslümanlar sadr-ı İslâm'a.
O devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir;
Mefâhir onların târîhidir; ümmet o ümmettir.
Ki bir yandan celâdetler saçıp dünyâyı titretmiş;
Öbür yandan da insanlık nedir dünyâya öğretmiş.”*

(Ersoy, 2007, Ayet Meali(Al-i İmran,173), 215).

Mehmet Âkif, bu satırlarda İslam'ın özüne dönüşü önermektedir. Bu, İslam'ın gerekliliklerinin yerine getirilerek asıl İslam'a geri dönülmesi gerekliliğini vurgular. Bu dönüş, Müslümanların İslam'ı doğru bir şekilde anlayıp yorumlamasıyla gerçekleşecektir. Dolayısıyla burada Âkif'in İslam ve Müslümanlık konusundaki bakış açısını ifade ettiği söylenebilir.

Mehmet Âkif Ersoy, 1918'de, ümmetin çöküşünü ve Batı karşısındaki yenilgimizi Safahat'ında dile getirdi. Âkif'in şiirlerindeki eleştiri, İslam topluluğunun öz benliğini unutup uyuşukluk içinde karanlığa doğru ilerlemesini vurgulamaktadır. Mehmet Âkif Ersoy, toplumsal uyanışı İslam sınırları içinde gerçekleştirmeyi amaçlayarak bu farkındalıkla hareket etmiştir. Âkif, dini ve toplumsal sorunları bir arada ele alır ve bunları dini anlayıştaki bozulmalara bağlar. Büyük İslam Birliği'nin Doğu'nun tek kurtuluş yolu olduğunu savunur ve milliyetçiliği bu birlik için bir tehdit olarak görür. Âkif, bu konuyu birçok şiirinde dile getirmiştir. “Hakkın Sesleri” şiirinde şöyle der;

*“Hani milliyetin İslam idi kavmiyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
'Arnavutluk' ne demek var mı şeriatta yeri,
Küfr olur başka değil kavmini sürmek ileri.*

*Arabın Türke Lazın Çerkeze yahut Kürde.
Acemin Çinliye ruchanı mı varmış nerde?
Müslümanlıkta anasır mı olurmuş ne gezer,
Fikr-i kavmiyeti telin ediyor peygamber”*

(Ersoy, 2007, Hakkın Sesleri, 191).

Özellikle Balkan Harbi sonrasında Türk aydınları arasında yayılan milliyetçiliğe karşı çıkan Mehmet Âkif, “Zulmetten Nura” adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya hükmeden, altı asırlık köklü bir geçmişe sahip bir devlet olduğunu; ancak daha sonra küçülüp çekildiğini derinden üzüntüyle dile getirir. Osmanlı'nın, önce Afrika'dan sonra Avrupa'dan ve hatta Asya'dan geri çekilerek küçük bir toprak parçasında sıkışıp kaldığını ifade eder. İmparatorluğun parçalanma sürecinin başladığı günlerde Âkif Arnavutluk, Arap, Türk, Kürt kavimlerinin liderlerini bir araya getirerek kavmiyetin zararlarını anlatmıştır. Fatih Camii'nde, Balıkesir'deki Zağanos Paşa Camii'nde ve Kastamonu'daki Nasrullah Camii'nde yaptığı vaazlarda halkı Millî Mücadele'ye katılmaya çağırırken aynı zamanda vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için millî birlik ve dayanışmanın önemini vurgular.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Mehmet Âkif Ersoy, Millî Mücadele'nin yaşandığı dönemde, toplumun içinde bulunduğu sorunlara dikkat çeken bir şair olarak ön plana çıkar. Müslüman toplumların Kur'an'ı Kerim'e dayalı bir birliğe yeniden kavuşması gerektiğini savunurken, Millî Mücadele yıllarında halkın manevi duygularını güçlendirmek ve dinî bilincini artırmak için çaba gösterir. Mehmet Âkif'in toplumu uyarıcı ve rehberlik edici bir rol üstlendiği açıktır.

Mehmet Âkif Ersoy'un toplum ve değerlerle olan ilişkisi, edebiyat sosyolojisi açısından önemli veriler sunmaktadır. Sanatçıların topluma yaklaşımını ve toplumdan aldıkları ilhamı inceleyen edebiyat sosyolojisi, sanatçılar ile toplum arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlar. Bu perspektif, sanatçı ve eserini toplum merkezli çeşitli bakış açılarıyla ele almamıza olanak tanır. Bu bakış açıları bazen eleştirir, bazen rehberlik eder, bazen de mevcut durumu tespit eder. Mehmet Âkif Ersoy, şiirlerinde toplumun uyuyan bilincini harekete geçirmeyi ve köklü değerlerine sadık kalarak yeni bir bilinç inşa etmeyi amaçlar. Bu amacı gerçekleştirirken toplumun ve bireyin karakterini oluşturan ahlaki, dini, geleneksel, hukuki ve millî değerlerden yararlanır.

Mehmet Âkif Ersoy, eserlerinde büyük bir vurguyla dinî değerlere odaklanır. Özellikle, kişisel çıkarlar uğruna dinî anlayışları saptıranları eleştirirken, toplumun bu tür yanlışlara nasıl destek verdiğini sorgular. Ayrıca, dinî cehaletin ve bilgisizliğin temelinde Batı'ya duyulan hayranlığın yattığını düşünür. Millî Mücadele döneminde ise, halkın manevi duygularını güçlendirmeyi ve İslam'a daha sağlam bir şekilde bağlanmasını hedefler. Âkif'in en büyük isteği, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'in ilkeleri etrafında birlik ve beraberlik içinde olmalarıdır. Bu nedenle, Kur'an'ın buyruklarını anlamak ve ona uygun bir yaşamı benimsemek önemlidir. Geleceği şekillendirmede ise gençlerin rolü büyüktür. Onların her alanda donanımlı olması, toplumu daha iyi bir yere taşıyacaktır. Geleceğin umudu olan gençlerin, kendi değerlerine bağlı kalarak, Batı'dan alınan bilim ve teknolojiyi kendi kültürleriyle harmanlamaları beklenir.

Mehmet Âkif, eğitime büyük bir değer verir; bir toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için eğitimin temel olduğuna inanır. Ona göre, eğitim süreci öncelikle ailede başlamalı, sonra okulda devam etmeli ve toplumla birlikte ilerlemelidir. Bu bağlamda, okul ve öğretmenlerin rolü hayati öneme sahiptir. Öğretmenlik mesleğini kutsal ve saygın bir görev olarak nitelendirir. Eğitim sisteminin düzeltilmesi için öncelikle terbiyeli, yetenekli ve merhametli öğretmenler yetiştirilmelidir. Mehmet Âkif Ersoy, toplumun durumunu göz önünde bulunduran, köklerinden kopmayan, çaba gösteren ve bilgili bireyleri yeni nesil olarak görür. Yeni neslin yetiştirilmesinde rol alacak eğitimcilerin, bu özelliklere sahip bireylerden olması gerektiğine inanır.

Sonuç olarak, toplumun edebî eserlerle bir yansıması olduğu, Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde bu gerçeğin açıkça görüldüğü vurgulanmalıdır. Sosyolojik eleştiri bağlamında, şairin eserlerinde yaşadığı dönemin etkilerinin izleri ve yansımaları belirgin bir şekilde görülmektedir. Mehmet Âkif, ahlaki, dinî, örfî, hukukî ve millî değerlerle yaşadığı dönemin izlerini birleştirerek okuyucuya sunar. Uyarıcı misyonuyla toplumun kendi değerlerinin farkına varmasını sağlar ve toplumun kendi kimliğini oluşturmaya katkıda bulunur. Gelecek için toplumu ayakta tutan değerlere uymayanı eleştirmekten çekinmeyen Mehmet Âkif, toplumun ve milletin geleceği için de önemli bir rehberlik yapar.

KAYNAKÇA

- Açıkğöz, B. F. (2021). Hayat Safahatında Eğitimsel Değerleri Işığında Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ı. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(3), 532-562.
- Alver, K. (2004). *Edebiyat sosyolojisi İncelemeleri*. Hece Yayınları.
- Alver, K. (2005). *Edebiyat Aynası*. Hece Yayınları.
- Aydın, E. (1999). *Edebiyat sosyolojisine Genel Bakış ve Bu Bakış İçinde Türk Edebiyatı*. Hece Yayınları
- Aydınalp, H. (2005). Din Sosyolojisi. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 217-230
- Baysülen, E. & Toprakçı, E. (2017). Mehmet Âkif Ersoy'un Eğitim Felsefesi (Konuşmaları ve Yazdıkları Işığında Nitel Bir Analiz). *Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2). 168-188.
- Durheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*. (Çev. Pelin Ergenekon). Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. Ali Berktaş). İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojinin Yöntem Kuralları*. (Çev. Özer Ozankaya). Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2019). *Toplum ve Ahlâk*. (Çev. Pelin Ergenekon) Pinhan Yayıncılık.
- Düzdağ, M. E. (2007). *Safahat*. Aden Yayınları.
- Düzgün, S. (2002). *Mehmet Âkif Ersoy (Tarihi, Sosyal Ve Eğitimci Kişiliği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eagleton, T. (2007). *Şiir Nasıl Okunur?* (Çev. Kaya Genç) Ayrıntı Yayınları.
- Ercan, Ş. (2015). Âkif Literatürüne Yeni Bir Katkı: Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Anlayışına Dair Yapılan Çalışmalar Üzerine Bibliyografik Bir Deneme. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 211-221.
- Grace D. Çev. Aydınalp H. (2005). Din Sosyolojisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 217-230
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. Ötüken Yayınları.
- Horoz, Y. (2010). *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanter, M. F. (2014). *Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*. Kitabevi Yayınları.
- Karakoç, S. (1968). *Mehmet Âkif*. Yağmur Yayınları.
- Kaya, H. (2009). *Mehmet Âkif Ersoy'un Dini Ve Siyasi Fikirleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçoğlu, O. (2011). *Mehmet Âkif Ersoy'un Dini-Sosyal Islahatçılığı*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ogur, Erol (2009). Asım'da Eğitim Değerleri. 1. *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 19-20-21 Kasım 2008 (Burdur). C. 1. Desen Ofset. 229- 237.
- Şahin, V. (2022). *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri*. Akçağ Yayınları.
- Şahin, V.& Topdaş, F. (2015). Refik Halit Karay'ın 'Yatık Emine' Adlı Öyküsünün Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Littera Turca*, 1(2), 185-194.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1971). *Mehmed Âkif ve Safahat*. Nida Yayınevi.
- Tezcan, M. (1981). *Eğitim Sosyolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (1997). *Din Nedir?* (Çev. M. Çiftkaya). Furkan Yayınları.
- Tüzer, İ., Hüküm, M. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. Akçağ Yayınları.
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in Sanat- Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.